

КОНЦЕПТУАЛЬНА ДОМІНАНТА ЯК СКЛАДОВА ІДІОДИСКУРСУ

У статті подано лінгвокультурологічну, когнітивну, тексто-дискурсивну теорії на такий феномен лінгвокультури, як її домінантні концепти. Останні потрактовуються як розумовий процес і як його результат у лінгвокультурі та знаходять своє втілення в текстах і в ідіостилі письменників. Викладено тексто-типологічну теорію художнього тексту й розглянуто місце концептуальних домінант у ньому відповідно до цієї теорії.

Ключові слова: концептуальна домінанта, лінгвокультура, “ключові” слова, менталітет, культура, художній текст, ідіодискурс.

У концептосфері будь-якої лінгвокультури виділяють такі сутності, які її формують та характеризують у загальних рисах. Вони можуть сприяти реконструкції мовної картини світу певного народу на певному етапі його історії. Дослідженню цього феномена у вітчизняній лінгвокультурології присвячено не так багато наукових праць, у яких запропоновано різні назви: концептуальні домінанти у А. Приходька, ключові концепти в А. Шмельова, А. Заліняк та І. Левонтіної, культурні скрипти у А. Вежбицької, ціннісні (культурні) домінанти у В. Карасика. Отже, можна говорити про відкритість і важливість цього питання та актуальність його розгляду.

Об'єктом розгляду є концептуальна домінанта як лінгвокультурний феномен, який набуває трансформації в ідіодискурсі.

Метою статті є визначення сутності концептуальної домінанти в системі лінгвокультури та її місця в ідіодискурсі та художньому тексті. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: 1) дослідити сутнісні характеристики концептуальної домінанти в структурі концептосфери певної культури з огляду на різні теорії; 2) розглянути специфіку концептуальної домінанти в художньому тексті.

Спіраючись на теорії згаданих авторів, спробуємо визначити основні характеристики ключових концептів лінгвокультурології. Концепції А. Шмельова, А. Заліняк та І. Левонтіної, а також А. Вежбицької подають їх у тісному зв'язку з мовою, а саме досліджують їх через посередництво “ключових” слів культури, що й становить стрижень їхніх теорій. Такі слова А. Вежбицька пропонує визначати на основі їх значущості – вони є не периферійними, а загальноживаними, частотності їх використання в певній сфері, наприклад, у сфері моральних суджень; такі слова повинні утворювати навколо себе фразеологічне поле, часто зустрічатися в прислів'ях, піснях тощо [1, с. 13–38]. Таким чином, вони вкажуть, на думку дослідниці, на ключові смисли певної лінгвокультури, визначають особливості національного характеру.

Згідно з теорією А. Шмельова, у значенні цих слів наявна “ключова” для певної мови

ідея. Саме в семантиці цих слів містяться уявлення носіїв певної мови про світ, які здаються їм очевидними та визначальними для низки явищ культури, тобто відображають особливості менталітету. Такі слова є лінгвоспецифічними, тобто такими, для яких важко знайти в іншій мові повні еквіваленти. Вони нав'язують мовцю певні стереотипи мислення та поведінки, характерні для відповідної культури [2, с. 10–11]. Аналіз семантики “ключових” слів дають “ключ” до розуміння особливостей культури, яка набуває вираження через певну мову.

Таким чином, ключові концепти є лінгвоспецифічними, утворюють ніби культурну ауру певного народу, дають уявлення про особливості менталітету.

У теорії А. Приходько концептуальні домінанти представлені як абстрактні сутності з певним набором характеристик. Дослідник також звертає свою увагу на етноспецифічність концептуальних домінант, вони “окреслюють особливості етнічного менталітету та дозволяють судити про ознаки певного типу культури” [4, с. 148], визначаючи етнічні цінності певного народу [4, с. 296].

Концептуальні домінанти несуть у собі важливі ідеї певної етнокультури, відображають актуальні потреби суспільства [4, с. 145]. Крім того, у цій теорії виділяється не лише їх етнокультурна прив'язка, а й соціокультурна: їм властива кількісна та якісна мінливість унаслідок змін у культурі [4, с. 148].

А. Приходько наголошує також на тому, що концептуальні домінанти визначають поведінку носіїв їхньої культури, а також їхню самооцінку [4, с. 296]. Концептуальні домінанти належать як до сфери культури, так і до лінгвокультури, утворюючи між ними проміжний шар [4, с. 149], тобто вони виражають ціннісні, стереотипні установки певної культури, закріплені в значеннях слів.

Дещо інший погляд на концептуальні домінанти представлений Л. Шатиловою, згідно з яким концептуальні домінанти – це абстрактний розумовий процес, який має конкретне мовне втілення: концептуальні домінанти – “це головна ознака прояву мисленнєвого процесу в мові, за допомогою якої людина формує у своїй

мовній свідомості уявлення про світ” [6, с. 4]. Дослідниця також вказує на культурне маркування концептуальних доміант.

В. Карасик представляє лінгвокультурну теорію концептуальних доміант. Учений виокремлює ціннісні або культурні доміанти, протиставляючи індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, етнічні й загальнолюдські концепти. При цьому між ними немає чіткої межі [3, с. 166]. Ціннісні доміанти утворюють певну культуру, представляють її найбільш істотні ціннісні смисли, вони впливають також на оцінку навколишнього світу та поведінку людини. В. Карасик так само, як і А. Приходько, зазначає, що вони є не лише етно-, але й соціомаркованими сутностями [4, с. 166]. Водночас дослідник зауважує, що ціннісні доміанти різних мов здебільшого збігаються, відмінність полягає в частотності тих чи інших ознак, а також у їхній специфічній комбінаториці [4, с. 205].

Дослідник спирається на розуміння концепту Ю. Степановим, який підкреслював, зокрема, зміну концептів у часі, їх рухомість, та різне їх сприймання різними людьми в різні епохи [5, с. 171].

Для дослідження ціннісних доміант В. Карасик пропонує такі процедури: “ картування відповідних лексичних та фразеологічних груп, зіставлення ціннісних суджень, які виходять із стереотипів поведінки та зафіксовані в значеннях слів, стійких сполучень, прецедентних текстів”. Крім того, як додатковий засіб вивчення культурних доміант можна використовувати й внутрішню форму слова [3, с. 205].

Підвищення уваги когнітивістів до художнього тексту пояснюється його першорядністю при передачі смислів. Складність художнього тексту з погляду його структури, змісту пояснює наявність ряду методик, спрямованих на виявлення його когнітивного устрою. Найбільший інтерес для цього дослідження становить явище концептуальної доміанти в художньому тексті і, ширше, в ідіодискурсі.

У динамічній системі художнього тексту концептуальні доміанти – це когнітивна структура індивідуалізації свідомості. У концептуальних доміантах концентруються авторські смисли в їх індивідуально-авторському розумінні світу. Слідом за І. А. Щировою вважаємо, що авторські смисли являють собою окремий варіант концептуалізації світу [7, с. 151].

Згідно з лінгвотипологічною концепцією О. Фоменко, у тексті концептуальні доміанти (текстові константи) формують тексто-стильовий концепт, який утворює єдність текстового концепту, властивого будь-якому тексту автора, й авторського концепту, що дає уявлення про авторську концепцію його ідіостилю [7, с. 80–81]. Тексто-стильовий концепт не завжди знаходить своє мовне вираження. Для його дослідження будується матриця, яка складається зі сторін, які протиставляють та становлять бінарні опозиції базових концептів: ДІЯННЯ-НЕ-ДІЯННЯ, ЄДНАННЯ-НЕ-ЄДНАННЯ. Ці сторони концепту

гармонізуються та зближуються, утворюючи одне смислове ціле, завдяки концептуальним доміантам [7, с. 83]. У короткому оповіданні відбувається гармонізація лише однієї сторони тексто-стильового концепту завдяки концептуальній доміанті. Тому доцільно розглядати тексти певного автора в їх сукупності.

Побудування текстової матриці й встановлення текстових констант у сукупності текстів відбувається на трьох стадіях. По-перше, через смисли, закріплені в заголовку, які проєктуються на весь текст. Ці проєкції встановлюються завдяки авторським сигналам, таким як ключові слова, тобто лексичні повтори, синоніми, деривати; смислові повтори; авторські мовно-стильові особливості: неологізми, мовні аномалії. Таким способом вербалізуються семантичні смисли концепту. На другому етапі відбувається включення заголовка одного тексту до іншого, для якого він не є першим знаком, і ключових слів, текстові константи порівнюються, встановлюються їхні опозиції та сторони тексто-стильового концепту, які протиставляють. На третьому етапі можна інтерпретувати тексто-стильовий концепт завдяки повній картині текстових констант [6, с. 142–143].

Висновки. Таким чином, концептуальні доміанти належать текстовому простору як динамічній системі. Виділення концептуальних доміант у творчості конкретних авторів дасть змогу порівняти їх між собою та з концептуальними доміантами творчості типологічно близьких письменників, встановити, яким чином концептуальні доміанти певної епохи освоюються в її художньому дискурсі. Перспективним видається дослідження концептуальних доміант, їх трансформацій у німецькомовних текстах коротких оповідань.

Список використаної літератури

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредничество ключевых слов / А. Вежбицкая. – Москва : Языки славянской культуры, 2001. – С. 13–38.
2. Зализняк А. А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – Москва : Языки славянской культуры, 2005. – 544 с. – (Язык, Семантика, Культура).
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
6. Фоменко Е. Г. Типологическое в идиостиле Джеймса Джойса : монография / Е. Г. Фоменко. – Запорожье : ЗГУ, 2004. – 329 с.

7. Фоменко Е. Г. Лингвотипологическое в идиостиле Джеймса Джойса : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Е. Г. Фоменко. – Запорожье, 2006. – 445 с.
8. Шатилова Л. М. Актуализация лингвокультурологических категорий эксплицитности и имплицитности как концептуальных доминант в немецкой и русской языковой картине мира : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Л. М. Шатилова. – Москва, 2011. – 30 с.
9. Щирова И. А. О проблемах и принципах когнитивного описания текста / И. А. Щирова // *Studia linguistica. Язык и текст в современной парадигме научного знания.* – Санкт-Петербург : Борей, 2006. – № 15. – С. 150–156.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2014.

Плаксина И. Ю. Концептуальная доминанта как составляющая идиодискурса

В статье представлены лингвокультурологическая, когнитивная, тексто-дискурсивная теории такого феномена лингвокультуры, как ее доминантные концепты. Последние рассматриваются как мыслительный процесс и как его результат в лингвокультуре и находят свое воплощение в текстах и в идиостиле писателей. Излагается тексто-типологическая теория художественного текста и рассматривается место концептуальных доминант в нем с учетом этой теории.

Ключевые слова: концептуальная доминанта, лингвокультура, “ключевые” слова, менталитет, культура, художественный текст, идиодискурс.

Plaksina I. Conceptual Dominant as a Constituent of the Idiodiscourse

The article deals with the linguistic-cultural, textual-discursive, and cognitive approaches of such phenomenon of linguo-culture as its dominant concepts. The latter are considered at the same time as a thinking process and its result in the linguo-culture. They take their embodiment in the literary texts and the idiostyles of the writers. The article also deals with the textual-typological theory and with the role of the conceptual dominants in the literary text in the context of this theory. According to the linguistic-cultural approach the conceptual dominants are the key-concepts or the axiological dominants, they represent the most important senses and form the culture, they influence the estimation of the outer world and the behaviour of their speakers. The conceptual dominants are verbalized through the key-words in language. By means of the key-words the conceptual dominants tie certain stereotypes of behaviour and thinking.

This theory is developed by V. Karasyk, A. Shmelyov, A. Wjeshbitskaya and others. The theory of A. Prykhodko considers the conceptual dominants like a part of culture and linguo-culture, while they build the intermediate layer between them. According to the opinion of the scientist the conceptual dominants are the sphere of living of the certain folk; they vary and reflect important needs of the society. They sketch the peculiarities of a certain ethnic mentality and reflect axiological, stereotyped mindsets of the certain culture.

According to the point of view of L. Shatilova the conceptual dominants are not simply an abstract thinking process, but a way to form the performance of the world. They have a definite language embodiment and the form the thinking type. The mentioned theories form the basis for drawing the next conclusions, which concern the role of the conceptual dominants in the literary text. As the author belongs to a certain folk, he thinks by means of certain conceptual dominants. Thus, they become a ground of his thinking process, which is realized in his creation in the form of individual-authors concepts. In such a manner conceptual dominants of the idiostyle and the literary texts are the process, in which the conditions are created to master the key-concepts of the culture in a certain period. In the literary text, and wider in the idiostyle, the conceptual dominants are grounded in verbalized cultural concepts, which are transformed. The studies of conceptual dominants in the literary texts are future-oriented. They allow examining the transformations of the cultural conceptual dominants in the individual sense, comparing the system of the conceptual dominants of different authors of the same epoch. By doing so it is possible to distinguish similar perception of the reality in the same period.

Key words: conceptual dominant, linguoculture, key-word, mentality, culture, literary text, idiodiscourse.